

Derleyen DENIS SINOR • Erken İç Asya Tarihi

DENIS SINOR 1916'da Kolozsvár'da doğdu. Çocukluğu Macaristan ve İsviçre'de geçti. Budapeşte Üniversitesi'ni bitirdi. Uzun yıllar Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalıştıktan sonra Indiana Üniversitesi Ural-Altay Araştırmaları Bölümü'nden ordinaryüs profesör olarak emekli oldu. 2011'de öldü.

The Cambridge History of Early Inner Assia

© 1990 Cambridge University Press

Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 613 • Tarih Dizisi 8

ISBN-13: 978-975-470-748-9

© 2000 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-8. Baskı 2000-2017, İstanbul

9. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR A. Gün Soysal

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI RESİM Doğu Altay, Pazırık Kurgan 5'te bulunan
keçe kilimden bir detay (M.Ö. 4.-5. yüzyıl)

UYGULAMA Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen DENIS SINOR

Erken İç Asya Tarihi

EDİTÖRÜN NOTU: Yabancı adların yazımında Türkçe okunuşları esas alınmış, Çince sözcüklerde ise Türkiye’de yaygın olan Wade-Giles yazımları parantez içinde verilmiştir. Ayrıca şahıs ve yer adlarında Türkiye’de kullanılan farklı şekiller parantez içinde belirtilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
İÇ ASYA KAVRAMI	11
DENİS SINOR (Indiana Üniversitesi)	
ÇEVİREN RUŞEN SEZER	
İKİNCİ BÖLÜM	
COĞRAFİ ORTAM	33
ROBERT N. TAAFFE (Indiana Üniversitesi)	
ÇEVİREN Prof. Dr. METE TUNÇAY	
<i>Genel coğrafi nitelikler</i>	33
<i>İç Asya'nın doğal kuşakları</i>	43
<i>Tundra</i>	47
<i>Orman kuşağı</i>	48
<i>Bozkır kuşakları</i>	51
<i>Çöl kuşağı</i>	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TARİHİN ŞAFAĞINDA İÇ ASYA	61
A. P. OKLADNİKOV (Novosibirsk)	
ÇEVİREN Doç. Dr. ALÂEDDİN ŞENEL	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
İSKİTLER ve SARMATLAR	141
A. İ. MELYUKOVA (SSCB Bilimler Akademisi Arkeoloji Ens.)	
ÇEVİREN Prof. Dr. İSENBİKE TOGAN	
<i>İskitler</i>	142
<i>Sarmatlar</i>	158

BEŞİNCİ BÖLÜM

HSIUNG-NU (ŞYUNĞ-NU).....167

YING-SHIH YÜ (Princeton Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. SELÇUK ESENBEL

<i>Mete'nin yükselişi</i>	170
<i>Ho-çin antlaşmaları döneminde Şyunğ-nular ve Hanlar</i>	173
<i>Şyunğ-nular ve Çinli olmayan komşuları</i>	178
<i>Han hücumu</i>	181
<i>Batı Bölgeleri için mücadele</i>	184
<i>Şyunğ-nuların Batı Bölgelerinin denetimini kaybetmesi</i>	187
<i>Bölgecilik ve önderlik bunalımı</i>	190
<i>Parçalanmadan teslimiyete</i>	193
<i>Son parçalanma: Güney ve Kuzey Şyunğ-nular</i>	198
<i>Han haraç sisteminde Güney Şyunğ-nular</i>	200
<i>Kuzey Şyunğ-nular</i>	201

ALTINCI BÖLÜM

İÇ ASYA'DA HİNT AVRUPALILAR.....209

A. K. NARAIN (Wisconsin Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. LEVENT KÖKER

YEDİNCİ BÖLÜM

HUN DÖNEMİ.....245

DENIS SINOR (Indiana Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. METE TUNÇAY

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AVARLAR.....283

SAMUEL SZÁDECZKY-KARDOSS (Szeged Üniversitesi)

ÇEVİREN RUŞEN SEZER

<i>Yazılı kaynaklar</i>	283
<i>Avar devletinin halkları ve dilleri</i>	301
<i>Arkeolojik kanıtlar</i>	306

DOKUZUNCU BÖLÜM

RUSYA'NIN ORMAN KUŞAĞI HALKLARI.....311

PETER B. GOLDEN (Rutgers Eyalet Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. METE TUNÇAY

<i>Erken dönem Ural topluluğu</i>	312
<i>Fin-Ugorlar</i>	315
<i>Ogur Türkleri ve İdil Bulgaryası</i>	317
<i>Macarların kökenleri ve gelişmeleri</i>	328
<i>Orta İdil bölgesinin soyu tükenen halkları</i>	335
<i>Volga Fin halkları</i>	339
<i>Permler</i>	341
<i>Obi-Ugorlar</i>	342

ONUNCU BÖLÜM

GÜNEY RUSYA BOZKIRLARININ HALKLARI 345

PETER B. GOLDEN (Rutgers Eyalet Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. AYDA AREL

<i>Attila'dan sonra Pontus-Hazar bozkırları</i>	346
<i>Ogur boylarının gelişi</i>	346
<i>Sabirler</i>	349
<i>Avarlar ve Türkler</i>	350
<i>Magna Bulgaria</i>	352
<i>Hazarlar</i>	354
<i>Peçenekler</i>	364
<i>Güney Rusya bozkırlarındaki Oğuzlar (Torki)</i>	371
<i>Kumanlar</i>	373

ONBİRİNCİ BÖLÜM

[KÖK] TÜRK İMPARATORLUĞUNUN

KURULUŞU ve YIKILIŞI 383

DENIS SINOR (Indiana Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. TALÂT TEKİN

<i>Türkler hakkında ilk kayıtlar</i>	385
<i>Türklerin kökeni: Türk altgrupları</i>	386
<i>Türkler ve Ruan-ruanlar</i>	391
<i>İlk Türk kağanlığının kuruluşu</i>	399
<i>Bizans-Türk ilişkileri</i>	405
<i>Türk devletinin parçalanması</i>	410
<i>Batı Türkleri</i>	414
<i>İkinci Türk kağanlığı</i>	417
<i>Son söz</i>	421

ONİKİNCİ BÖLÜM

UYGURLAR 425

COLIN MACKERRAS (Griffith Üniversitesi)

Modern Asya İncelemeleri Okulu, Avustralya)

ÇEVİREN Prof. Dr. ŞİNASI TEKİN

<i>Etnik yapı, yayılma ve idarî yapı</i>	429
<i>Din</i>	440
<i>Toplumsal değişme</i>	449

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA İSLÂMİYETİN İLK DÖNEMLERİ ve

KARAHANLILAR 459

PETER B. GOLDEN (Rutgers Eyalet Üniversitesi)

ÇEVİREN Prof. Dr. HALİL BERKTAY

<i>Samanilerin ilk dönemlerinde</i>	
<i>Türkîlerin elindeki bozkır kuşağı</i>	465

<i>Orta Asya'da Samaniler ve İslâmiyet</i>	472
<i>Karahanlıların kökenleri</i>	475
<i>Samanilerin geç dönemleri ve bozkır kabileleri</i>	480
<i>Oğuz yabgularının devleti ve Selçukluların kökenleri</i>	484
<i>Karahanlı-Gazneli savaşları ve Selçuklular</i>	486
<i>Selçukluların Orta Asya'daki varlığı</i>	490

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ve ORTA ÇAĞLARDA TİBET	499
HELMUT HOFFMAN (Indiana Üniversitesi)	
ÇEVİREN Doç. Dr. ŞİRİN TEKELİ	
<i>Ön ve eskiçağ tarihi</i>	499
<i>Tibet imparatorluğunun yükselişi</i>	505
<i>Naiplik dönemi</i>	510
<i>Tibet imparatorluğunun zirvesi:</i>	
<i>Khri-srong lde-brtsan (755-97)</i>	514
<i>İmparatorluğun gerilemesi ve dağılması</i>	518
<i>İmparatorluk döneminde idare ve toplumsal yapı</i>	522
<i>"Karanlık dönem" (850-1000) ve</i> <i>"Budizmin ikinci yayılışı"</i>	526
<i>Teokratik devletin gelişmesi:</i>	
<i>Tibet ve Moğolların dünya imparatorluğu</i>	531
<i>Sa-skya iktidarının gerilemesi ve</i> <i>Phyag-mo-gru-pa yönetimi</i>	534

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

KİTAN ve CÜRÇENLER:	
MANÇURYA ORMANLARININ SAKİNLERİ	537
HERBERT FRANKE (Münih Üniversitesi)	
ÇEVİREN Prof. Dr. İSENBİKE TOGAN	
<i>Kitanlar</i>	538
<i>Cürçenler</i>	553
<i>Cürçenlerin Cin devleti</i>	563
Kısaltmalar	569
Kaynakça	571
Dizin	637

ÖNSÖZ

Bu kitap bağlamında, İç Asya coğrafi olmaktan ziyade, kültürel bir kavramdır; bir bakıma, müteveffa Sir George Mackinder'in "tarihin coğrafi mihveri" dediği alanla özdeştir. Onun içindir ki, (Hunlar, Avarlar ya da Hazarlar gibi) kesin anlamıyla "Avrupalı" bazı ulusların bu yapıtta yer alması, okuyucuyu şaşırtmamak gerekir. Kitabın ilk bölümünde, söz konusu alan daha ayrıntılı tanımlanacaktır.

Bu cilde makaleleriyle katılan yazarların çoğu, İç Asya'nın günümüze pek az belge bırakmış geçmişinin araştırılmasına öncülük eden, dünyanın çeşitli yörelerinden değerli bilginlerdir. Bir yandan uzmanlara, yeni görüşlerin yanısıra birçok durumda şimdiki değin bilinmeyen olgular sunarken, bir yandan da meraklı okuyucular için, insanlık tarihinin az tanınmış bir bölümünü ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Yazılı kaynakların kıtlığı ve çeşitliliği, arkeolojik araştırmaların da henüz yeni başlamış olması yüzünden, İç Asya tarih yazımı henüz bebeklik çağındadır. Bu durumda, görece güvenilir bir siyasal tarih çerçevesi oluşturmaya girişmekten daha fazla bir şey yapamadık; yine de, bunun İç Asya'yı dünya tarihinin dokusuna katmak yönünde önemli bir adım olacağını umuyorum. Katkı sahiplerini bir hizaya getirmeye kalkışmadık; belirgin yaklaşım

farkları olmasının yararına inanıyorum, ama özel isimlerin yazımında tekdüzelik sağlamak için büyük çabalar harcandı. Sonunda benimsenen biçimlerin herbirini kanıtlarıyla temellendirmek için, özel ve uzun birer makale yazmak gerekirdi.

Bu yapıt, Moğol-öncesi İç Asya'nın nihaî tarihi değildir. Çalışmaların bu aşamasında bildiklerimizin dürüst bir sunumudur. Esas olaylara ışık tutmayan ayrıntıları ayıklamaya ve tarihin gelecekteki seyri için ciddi sonuçlar doğuran önemli olgular üstünde yoğunlaşmaya çalıştık. Hiç değilse, niyetimiz buydu; bireysel yazarlar tarafından amacımızın ne ölçüde gerçekleştirildiğine karar vermekse okuyucuya düşüyor.

Bu yapıt üstünde uğraşmam için bana ikinci bir burs sağlayan John Simon Guggenheim Vakfı'na ve Bellagio'daki (Kuzey İtalya'da Como Gölü kıyısında) çalışma merkezinde aynı amaçla geçirdiğim bir ay nedeniyle de Rockefeller Vakfı'na şükran borçluyum.

Üçüncü ve dördüncü bölümleri, Julia Crookenden Rusçadan yetkinlikle çevirdi. Gösterdikleri nazik işbirliği nedeniyle, Cambridge University Press çalışanlarına da teşekkür ederim.

DENIS SINOR

GİRİŞ: İÇ ASYA KAVRAMI

DENİS SINOR

(Indiana Üniversitesi)

ÇEVİREN RUŞEN SEZER

Bir kültürel alanın sınırları, Avustralya’da olduğu gibi apaçık belirgin fizikî sınırlara denk düşmüyorsa, nadiren kolayca ve doğru olarak belirlenebilir. Sorun, bir dereceye kadar, bir uygarlığı tanımlayan aşırı öznel, çoğunlukla da bütünüyle duygusal ölçütlerdedir. Bundan ötürü; örneğin, bu satırlar yazılırken, birçok ulus kendilerinininkinden değişik bir kültürel geçmişe sahip insanlara özgürlüğün ne anlam ifade ettiğini tanımlamak için hiçbir çaba göstermeksizin kendilerini “özgür dünya” dedikleri daha büyük bir topluluk içine koyuyor. Bir “özgür dünya” varsa; terimi kullananların aklında, muhtemelen, “özgür olmayan”, başka bir dünya olmalı; böyle bir ayırım, kötü tanımlanmış “özgürlük” teriminin duygusallık dolu bir yorumuna bağlıdır. Bir tek niteliğe dayanılarak yapılmış sınıflandırmaların yapay ve az yararlı oldukları, yaygın olarak bilinen bir mantık kuralıdır. Öyleyse bir insan topluluğunu tanımlayan bir nitelikler öbeği olmalı; bunlar da, yararlı bir maksada hizmet edeceklerse, özgül ve öze ilişkin olmalılar. Gene de bir gözlemciye göre öze ilişkin olan, bir başkası için öyle olmuyor. Kimileri dili, ötekiler ırkı, dini ya da geçmişte veya şimdi paylaşılan ortak yazgıyı seçiyor. Bireylerin kendi topluluklarını, yabancılarca aynı maksat için kullanılandan değişik olabilen ölçütlerle belir-

leme eğiliminde olduklarını görmek de pek olağan. Bir yeri tanımlamakta, daha kalıcı, derinden derine kök salmış ulusal ve kültürel özellikleri atlayarak öncelik verilen, çoğucası geçici, siyasal düzenlemelere dayanılarak yapılmış ayrımlar özellikle yapay kalmakta. Geçerli bir kültürel kavram olan Orta Avrupa'nın, kamu bilincinden neredeyse yok olup gitmesi bu konuda iyi bir çağdaş örnektir. Kısa süreli siyasal dürtülerden hareketle ve bir tek niteliğe dayanılarak Avrupa bir doğu bir de batı bölgesine bölündü, süreç içinde de Orta Avrupa kültürel varlığı neredeyse ortadan kalktı. Bu kamuoyunca, iki Almanya'nın bölünmenin karşıt taraflarında sayıldığı gülünç duruma yol açtı, oysa elbette aynı kültürü paylaşıyorlar.

Kültürel alanların sınırlarını belirlemek, ancak son zamanlarda ortaya çıkmış bir sorun değildir. Avrupa ve Asya, hiçbiri ötekine gönderme yapmadan anlaşılabilen birbirleriyle ilişkili terimlerdir. Eski dünyanın Asya, Afrika ve Avrupa'ya bölünüşü; böylesi bir bölünüşün açık mantıksızlığına şaşırıp, "gerçekte tek olan bir toprak parçasına neden üç ad verilmesi gerektiği"ni kavrayamayan Herodotos'tan önceye gider.¹ Avrupa ile Asya arasında açık, mantıklı bir bölme çizgisi çizmenin olanaksızlığı, biraz da sonuncu terimin yerli kaynaklı olmayıp yakın zamanlara değin Asyalıların kendilerince kullanılmadığı gerçeğine dayanıyor. Birliği algılanmamış bir toprakta yaşayan halklar arasında, kolayca anlaşılabilen üzere, hiçbir grup dayanışması yoktu. Uzun bir süre Hıristiyanlıkla ilişkilendirilmiş Avrupa diye bir kavramın ağır aksak ortaya çıkması, Avrupalı kafalarda Asya kavramının da adım adım saydamlaşmasına neden oldu. Bu kıtanın coğrafi sınırlandırılması tamamen uylaşımsal olup bugün bile değişikliklere uğramaktadır. Çok az Amerikalı İsrail'i bir Asya devleti olarak düşünecektir.

Avrupa ve Asya kavramsal varlıklarsa, -ikisinin birleşik toprak yığını- Avrasya da fizyo-coğrafi bir varlıktır. Bir Avrasya haritasına üstünkörü bir bakış, merkezinin kültürel evrimi geçtikirken, koca kıtanın çevresinde başlıca yerleşik uygarlıkların

1 *The Histories*, Kitap IV, 45.

geliştiğini gösterecektir. Yerleşik uygarlıkların her biri -gevşek bir terminoloji ile Avrupa, Orta Doğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya- eşsiz bir kültürel özellikler birleşimidir. Bunların kimisi birden çok alanda ortaya çıkabilir; gene de, eşsiz bir tarihsel süreçte biçim kazanmış, büyük ölçüde de ulusal çevreden etkilenmiş farklı unsurların biraraya gelmesi bu bölgelerin her birini ötekilerden değişik kılmıştır. Kimi kültürel alanların coğrafya bakımından tanımı her zaman kolay olmuyor. Örneğin, Hindistan yarıkotasında zamandaş olarak gelişmiş Müslüman ve Hindu uygarlıklarının durumu böyledir. Zamanın akışı içinde her uygarlık alanı değişmeye açıktır. Kimi kez bilinen, kimi kez de bilinmeyen nedenlerden ötürü genişleyebilir ya da küçülebilir; başkaları yok olur ya da gerçek özleri etkilenecek kadar değişiklikler geçirirken yeni uygarlıklar boy gösterir. Gene de Avrasya'nın dış sınırları diyebileceğimiz bölgelerde yer edinmiş bütün kültürel alanların ayırıcı niteliği olan tek bir değişmez, özel belgi vardır: tarımsal ekonomik temelleri. Bunların arasında, Avrasya kıtasının orta bölgesinde, bu bakımdan onlardan ayrı, bizim ilgilendiğimiz kültürel alan yer almaktadır: Orta Avrasya ya da daha az doğru olsa da daha az sıkıcı bir söz kullanmak gerekirse, İç Asya.

İç Asya'nın sınırları durağan değildir; kendi nüfusu ile çevredeki yerleşik uygarlığına arasındaki güç dengesine göre öteye beriye kayarak, çağdan çağa değişegelmiştir. Roma ili Pannoniya ile Küçük Asya'daki Yunan toprakları, sıra ile Hunlar (5. yüzyıl) ve Selçuk Türklerince (11. yüzyıl) işgal edildiklerinde, "İç Asya" olmuşlardı. Kuzey Çin, Kitan, Cürçen, Moğol ve Mançu işgali altında, bir süre "İç Asya" olmuştu.

Her İç Asya hücumunun etkisizleştirilme sürecinin süre ve biçimi olaydan olaya değişik olmuş, ancak yerleşik halkın zaferi seyrek olarak kaba güçle kazanılmıştır. Başarılı istilacı ve işgalci çok az durumda silahla kesin olarak yenilip püskürtülmüştür, çoğu kez yerli nüfusça özümlemiş, emilmiştir. Karşılaşmanın sonucunda, hemen hemen her zaman üstün doğum oranının belirleyici etken olduğu söylenebilir.

İç Asya halklarıyla yerleşik nüfus arasındaki sürgit çatışma-

larda birinciler, hep değilse de çoğunlukla saldırgan rolünü üstlenmişlerdir. Modern dönemde, hâlâ İç Asya kültürel sınırları içerisinde kalan ülkelerdeki, Rus ilerleme ve işgâli kayda değer bir istisna olmak üzere, yerleşik dünyanın tedricî yayılışında, askerî fetih görece sınırlı bir rol oynamıştır. İç Asya halklarına karşı saldırı ya da misilleme seferleri -en çok Çin sınırlarında- karşılıklı etkileşimlerin değişmez bir özelliği idiyse de, çevreden iç illere doğru tedricî yayılma her şeyden önce -ya doğal nedenlerden ötürü ya da göç yoluyla- yerleşik nüfusun artması sonucu idi. İç Asya alanı değişikliklere açık olmakla birlikte, yerleşik uygarlığın duraksamalar yaşamasına karşın, genel yöneliş küçülmeye doğru olagelmıştır. Bunların kimisi; Altın Tepe ve başka yerlerin yıkıntularının gösterdiği üzere, örneğin Güney Orta Asya'daki parlak kent yaşamının M.Ö. 2. binde yok olup gidişi gibi, büyük ölçüde açıklanmadan duruyor. Birtakım İç Asya saldırıları tarihsel zamanlarda olup daha iyi belgelendirilmiştir; örneğin, bir zamanlar Helenistik kültürün egemen olduğu Anadolu'nun Türkleşmesi gibi.

Önceki sayfalarda, tarihin akışı içinde İç Asya sınırlarının değişken doğasının çevresindeki bölgelerle etkileşimden ileri geldiği yolundaki aşikâr özellik vurgulanmıştı. Şimdi de İç Asya'nın ayrı bir kültürel varlık olarak varoluşuna neyin neden olup, çevre uygarlıklarıyla arasındaki çatışmayı neyin kaçınılmaz kıldığı sorusu ortaya çıkıyor. Daha önce söylendiği gibi, İç Asya'yı kuşatan uygarlıkların en önemli ortak ögesi tarımsal ekonomileridir; oysa Robert Taaffe, İç Asya ile ilgili olarak, orada "yerleşik tarımın gelişimine en önemli fizikî-coğrafi engeller" olarak "yetersiz su miktarı, büyüme mevsimlerinin kısıltığı, toprak sorunları ve çetin arazi"yi sıralıyor. (bkz. s. 41) Uygun ve görece küçük alanlarda, kuşkusuz eskiden çiftçilik yapılmıştır, şimdi de yapılıyor; ancak tüm bölgenin ekonomisinde tarım marjinal bir rol oynayagelmıştır. Orta Avrasya'da biraz incelikli ve güçlü bir siyasal varlığı kaldırabilecek tek doğal bölge olan bozkırın geniş düzlükleri, yalnızca, modern zamanlara değin İç Asya halklarının en belirgin uğraşı olagelmiş, geniş kapsamlı hayvancılığa uygundur. Ancak Rhoads Murphey'in

söylediği gibi, “bozkırla ekili yer, göçebeyle yerleşik çiftçi arasındaki rekabet modern uygarlığın en eski ihtilaflarından biri olabilir.”² Öteki üç İç Asya kuşağında -kuzey tundrası, ormanlık bölge (tayga) ve çöl- egemen doğal koşullar fethe girişmek için gerekli politik gücü toparlamaya yetecek büyüklükte bir nüfus için yiyecek sağlayamadığından, güçlü devletlerin oluşumuna izin vermemektedir.

Siyasal çatışmalarda insanlar insanlara karşı koyar, savaşa itici güçler çok çeşitli, tanımlanmaları da güçtür. Gene de böyle savaşların ayırıcı özelliği olan karmaşıklığın, İç Asya ile yerleşik uygarlıklardan herhangi biri arasındaki karşıtlığın temel doğasını gizlemesine izin verilmemelidir. Bu, özünde, varsıllarla yoksullar arasında, yoksulların, ocağın yakınında olacak kadar talihi yaver gitmişlerce savunulan dillere destan et kazanlarına erişmek için didindiği bir karşıtlıktı. Çatışma, her şeyden önce, ekonomik olarak çıkmıştı; bir grubun ötekinin zararına yaşam düzeyini yükseltmeye uğraşması, dışardakilerin hücumunun içeridekilerce durdurulması ya da püskürtülmesi, “dışardakiler” gerçekten “insan” sayılabilirse, insan toplumunun birbirine karşı iki kesiminin doğal davranış biçimi idi. *Fundamentum divisionis* (temel ayırıcı), biri İç Asya, öteki yerleşik uygarlıklardan herhangi biri olmak üzere, iki alanın ekonomik düzeyleri arasındadır. Çinli olsun Romalı olsun devlet adamları ve tarihçilerin sevilen *topos*’u [konu]³ olan barbarlar gelip yerleşik emeğin meyvelerini alabilirler korkusu; barbarların açgözlülüğünden korunması gereken zenginliklerinin gerçekten bilincinde olan bu uygarlıkların içine sinmiştir. Büyük Çin tarihçisi Si-ma Qian (Ssu-ma Ch’ien), Hsiung-nu’lar [Şyung-nu] için açgözlü ve tamahkâr diyor, böylece daha M.Ö. 3. yüzyılda *Dzochuan*’da yazılı olan bir fikri tekrarlıyordu: “Batı Barbarları (Rung) ve Kuzeyinkiler (Di) doyurulamaz aç kurtlardır.” *Şin Tanğ-su*’ya göre “Kuzey Barbarları açgözlü ve hırslıdır; kazançtan başka şey aldırırmazlar.” Hunlar, Ammianus Marcellinus’un

2 Murphey, Rhoads, 1961, s. 505.

3 Bkz. Sinor, 1978, s. 171-82, alıntı metinlere tam göndermelerle.

(XXXI, 2, II) sözleriyle “sonsuz bir altına susamışlıkla yanarlar”, *Strategikon*’unda Mavrikios da Avarları “paraya doymak bilmez bir isteğin egemenliğinde” diye betimliyor. Ἄπληστος (aplistos/doymakbilmez) sıfatı Barbarların huyunu nitelemek için sık sık kullanılıyor. [Bu sıfat], genellikle Latince adı 1. *De administrando imperio* ile anılan devlet yönetimi üstüne kitapçığında İmparator II. Konstantinos Porphyrogennetos tarafından çok kullanılmıştır. Peçenekler üstüne şöyle diyor: “Şimdi, bu açgözlü, kendilerinde nadir bulunan eşyaya aç, haris Peçenekler bol bol hediye istemekten hiç utanç duymazlar.”⁴ Oğluna çok sıkı birtakım öğütler veriyor: “Öyleyse bilesin: bütün Kuzeyli kabilelerin, içlerine doğaca ekilmiş gibi, paraya hiç doymaz, kudurmuş bir açgözlülükleri vardır, o yüzden her şeyi isterler, her şeye askıntı olurlar, arzuları had hudut tanımaz.”⁵

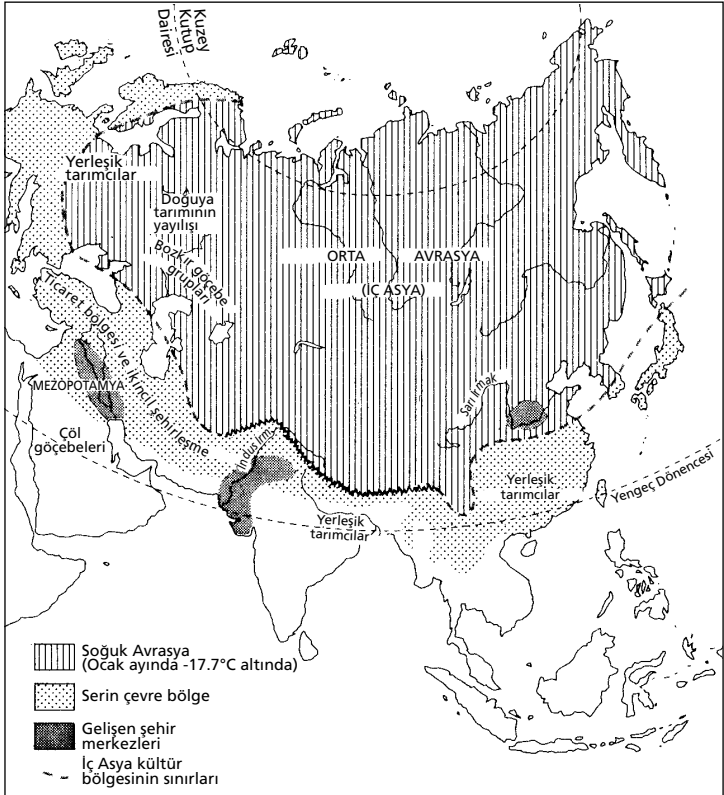
Öteki birçok tanıklıklarda olduğu gibi, buradaki standart yorumlar da kişisel deneyimlerden kaynaklanmıştır. 13. yüzyılda Giovanni [John]da Pian del Carpini, Moğolları “aşırı açgözlü ve hırslı, isteklerinde titiz, ellerindekileri tutmakta pek ısrarlı, vermekte çok cimri”⁶ [“alacağına şahin, vereceğine karga”] olarak betimlerken, edebî bir geleneğe uymuyor, ilk elden bilgiyle yazıyordu. “İçlerinde öyle bir açgözlülük yanar ki, Moğollar hoşlarına giden bir şey gördüklerinde, onu ya etkin ısrarlarla ele geçirirler ya da bundan hoşlansın hoşlanmasın sahibinden şiddetle koparıp alırlar,”⁷ diyen çağdaşı Dominiken Saint-Quentinli Simon için de doğrudu bu. Kendilerinden önce gelmiş herhangi birinden daha büyük bir imparatorluk yaratan bu Moğollar kesinlikle açgözlü idiler; gene de, güçlerinin doruğunda bile, çoğu kez temel ihtiyaçlardan yoksun, yoksul idiler. Kendisi de hiç yoksulluk yabancısı olmayan Fransisken kesiş Rubruck [Ruysbroeck], Fransa Kralı IX. Louis’e içtenlikle “İnanarak söylüyorum sana, kral ve şövalyelerin demeyeceğim, eğer senin köylülerin Tatarların kralları gibi

4 Moravcsik, 1967, s. 54.

5 *Age.*, s. 66-7.

6 Dawson, 1966, s. 16.

7 Richard, 1965, s. 35.

davranıp, aynı yemeğe razı olsalardı bütün dünyayı fethedebilirlerdi,”⁸ diye yazabiliyordu.

Böylesi yoksulluğun nedenleri neydi diye sorulabilir; çevredeki uygarlıklardakine benzer bir yaşam düzeyini İç Asya kendi nüfusuna niçin veremiyordu? Sorunun anahtarı, daha önce söylendiği gibi, fizikî-coğrafi etkenlerin bir birleşiminin, belki hepsinden önce, çok soğuk ve çok kuru olan iklimin neden olduğu gerçek çiftçiliğin yokluğu. Çin kaynakları, İç Asya’yı nitelikle için “öldüren ayazların erken geldiği yer” sözünü çok sık kullanmaktadır.⁹

8 Dawson, 1965, s. 22.

9 Barbarların ülkesine ilişkin *topoi* (konular) için bkz. Meserve, 1982.

İç Asya'nın en kuzey doğal kuşağı olan tundra ekonomisi, sakinlerine geçinme düzeyinde bir hayattan daha fazlasını hiçbir zaman veremiyordu, o da ancak geniş arazilerde dağınık yaşama-
maları koşuluyla. Tundranın sınırlı avcılık ve ren geyiği yetiştirme-
ye dayanan ekonomisinin besleyebileceği (tümü belirli bir alan içinde çalışan genellikle bir düzine kadar aile olan) nüfusun siyasal gücü gözardı edilebilir. (Bir grubun düşman bir çevrede dirliğinin devamını tehlikeye sokmadan altına inemeyeceği) en az nüfus sayısı ile (çevre, temel besin ihtiyaçlarını bile sağlayamayacağı için üstüne çıkamayacağı) en büyüğü arasındaki fark çok dardı.

Orman kuşağında (tayga) baskın olan durum, birtakım yönleriyle buna benzemektedir, ancak burada doğal kaynaklar avcılık-balıkçılık-toplayıcılık yapan bir nüfusu biraz daha kolayca geçindirebiliyordu. Bir topluluğun temel gereksinimlerini sağlayacak kadar büyük ölçüde yapıldığında, avcılık da, balıkçılık da teknolojik bakımdan ilkel tarımda kullanılanlardan daha ileri, hayli incelmış aletler ister. Toplu balıkçılık ve avcılık, özellikle ikincisi, oldukça karmaşık ortak girişimleri uygulamaya yetenekli bir toplumsal örgütlenme de ister. Ancak bir av ekonomisi özde yağmacı olduğundan, yüksek yoğunluklu nüfusların temelini oluşturamaz, bu yüzden de fetih için gerekli toplu gücü bir araya getiremez. 17. yüzyıl Sibiryası'nda Tunguz avcı kabilelerinde adam sayısı 15-20 arasındaydı; 300-700 kişilik kabile kayıtları varsa da, bunlar hâlâ ufak tefek bir güç idi.¹⁰

Öyleyse, İç Asya'nın dünya tarihindeki yerini anlamak için anahtar kavram, bozkırdır. Bu geniş otlak arazisinde; boynuzlu davar, deve, koyun, keçi ya da at olsun (beş çeşit evcil hayvan, Moğolların *tabun kosivun malı*) davar üreticiliği her zaman geniş kapsamlı idi. Ekonomik öz-yeterliği güven altına almak ve aşırı otlatmadan kaçınmak için sürülerin, genellikle belli sınırlar içinde, fakat zaman zaman nerede ot bulunabilirse orada, sürekli hareket halinde olmaları gerekiyordu. Göçe-

10 Dolgih, 1960, s. 619. Ayrıca bkz. Sinor, 1965.

beyi nitelenmek için kullanılan Çin klişesi şöyledir: “Otu ve suyu takip ederler.” Yalnız, tundra ve taygada oturanlardan farklı olarak göçebeler büyük bir hızla toparlanabilir, önemli insan ve hayvan yığınları görece uzun dönemler bir arada kalabilirdi. Başka bir ifadeyle, bozkırın, belirli bir alan içinde, nüfus taşıma gücü, tundraınkine de ormanınkine de üstündür. Çevre, güçlü merkezî devletler yaratmaya izin verebilirdi, nitekim verdi de; toplum, çoğu tarımsal öteki bölgelerden alınan mallarla temel üretimini tamamlayabildiği sürece, böyle bir yasal üst yapıyı koruyabiliyordu. Owen Lattimore’un sözleriyle, bozkır yaşamı:

“Bütünüyle kendi kendine yeterli olma gücünde bir ekonomi üstüne kuruludur. Yiyecek, konut, giyim, hat-ta yakıt (sığır dışkısından tezek) gereksinimlerini kendi kaynakları sağlar. Arkeolojik kanıtlardan bilindiği gibi, küçük çapta madencilik ve metal işçiliğine de engel olmaz. Bozkır göçebesi, gerek duyarsa, bozkıra çekilip öteki toplumlarla bütünüyle ilişkisiz kalabilir. Kalabilir, ancak bunu o denli az yapmaktadır ki, böyle bir katıksız göçebelik durumuna haklı olarak varsayımsal denebilir. Üstüne herhangi bir bilgimizin olduğu her tarihsel düzey için, ticaret ya da baç alma yoluyla bir çeşit değış tokuşun bozkır göçebe yaşamında önemli olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır.”¹¹

Bozkır temeline kurulu devlet, küçük çapta çoban bir kabilenin yarı özüne-yeterliliğine artık sahip değılse de, herhangi bir eksikliği ya ticaretle ya da askerî yollarla telafi edecek güçte idi. Her iki etkinlik için temeli büyük ölçüde at yetiştiriciliğı sağlıyordu.

İç Asya atının istisnaî nitelikleri; dayanma gücü, soğuga direnci, tutumluluğıyla, dolaylı ya da dolaysız tanışma fırsatı hiç olmamış Herodotos’tan başlayarak, herkesçe övülmüştür. Batılı gözlere bu hayvanlar hayli çirkin gelebilir; ancak yiye-

11 Lattimore, 1938, yeni baskı, Lattimore, 1962, s. 253.

ceklerini kar altından kazıp çıkarabilir, gereğinde de, dal, ağaç kabuğu ya da başka herhangi bir bitkisel madde yiyerek hayatta kalabilirler. Güçlerinin doruğundayken büyük göçebe devletler büyük at sürüleri üleştirir dağıtırlardı, gerçekte güçlerinin, buyruklarındaki binit sayısına bağlı olduğu söylenebilir. Yabancı gezginler çokluklarına şaşarlardı. Giovanni da Pian del Carpini'nin dediği gibi - Moğolların “öyle çok sayıda at ve kısrakları vardı ki, geri kalan dünyanın hepsinde o kadar olduğunu sanmam”. Değişik zamanlarda Çinlilere satılmış at sayısı üstüne oldukça zengin belge bulunmaktadır, sayılar da çok etkileyicidir. Gereken her hangi durumda 10.000 başlık bir satış alışılmış bir işti, ancak çok daha büyük satışlar da yaygındı. Örneğin, M.S. 222'de Şyen-bi (Hsien-pi), Vey (Wei) Krallığı'na 70.000 baş satmıştı.¹²

At bozkır ekonomisinin belkemiği, üretilen ana maldı, ulusun zenginliği de onda idi. Çok korkulan *jud*, yani otlakların donması gibi kimi doğal felaketler gelip çatmadıkça bozkır, oldukça az olan iç gereksinimi çok aşacak sayıda at üretebilirdi; üretiyordu da, gerçek iç talep, üretim gücünün her zaman altındaydı. Bozkırın para kullanmayan toplumunda, bir toplumsal birimde iç tüketimin belirleyicileri aşağı yukarı değişmez idi, üreticilerle tüketiciler birdi, teknik ilerlemenin yokluğunda da, azalan kazançlar yasası bütünüyle geçerliydi. Sürülerin sürekli büyümesi, (bireysel ya da müşterek) sahibinin yaşam düzeylerini doğrudan doğruya yükseltmezdi, gerçi büyük olasılıkla saygınlığını arttırdı; müşterek sahiplik durumunda da, öteki toplumsal grupların üstünde ekonomik ya da siyasal egemenlik kurulmasına yol açabiliyordu. Ancak toplumsal büyüklüğü ve gizil gücü ne olursa olsun, çeşitlenmemiş bir ekonomi, tek başına üyelerinin yaşam düzeylerinde büyük bir gelişme gerçekleştiremez. Geleneksel İç Asya ekonomisi kazanca yönelik değildi, amaç servet biriktirmek değil de, kendisinin, şu ya da bu nedenle, üretmediği eşyayı edinmektir. Bunları elde etmek için, en çok yerleşik uygar

12 Bkz. Sinor, s. 175. Kendiliğinden ya da zorla at ticareti için, bkz. örneğin, S. Jagchid - C.R. Bawden, 1965; Rossabi, 1970; Serruys, 1975.

halklarla olmak üzere, dış ticarete başvurmak gerekiyordu.

Ilkece, bozkır ve yerleşik uygar halklar arasındaki alış verişin geleceği iyi görünüyordu. Birinciler ikincilere pek önemli bir mal, at, sağlayabilir, karşılığında da kıymetli ipek, keten dokumalar, çay, sık sık da sürüler, doğal bir felaketin kurbanı olduklarında da umutsuzca gerek duyulan tahıl gibi mallar alabilirlerdi. Kuşkusuz İç Asya dışında at yetiştirmek olanaklıydı, ancak bunlar, bozkırın midillisiyle karşılaştırıldığında, düşük nitelikte, sayı bakımından da yetersizdiler. Herodotos, Darius'un İskitlere karşı seferini tasvirinde "bu savaşlarda İskit atı düşman atını her zaman kaçırtırdı"¹³ demektedir ki, bu yargının doğruluğu sayısız başka çarpışmalarda doğrulanmıştır. Uzun yüzyıllar boyunca at eksikliği ardarda gelen Çin yönetimlerini sıkıntıya sokuyordu. Sorun, yalnız Çinlilerin at yetiştirmedeki uzmanlıklarının eksikliğinden değil, daha da önemlisi, ülkelerinin otlakları, sivil olduğu kadar askerî amaçlar için gerek duyulan bütün atların yiyeceğini sağlayamadığından dolayı da çözümsüzdü. Böylece, alıcıya gerekli, satıcıda hazır olan bir mal için, arz ve talep arasında görünüşte sürekli bir denge vardı. Koşullar, Çin ordusunca vazgeçilemez sayılan yüksek nitelikli atlar üstüne gerçek bir tekel kurmuş olan ikincileri kayırmış gibi görünebilir. Fakat gerçekte Barbarın pazarlık etme gücü, satışa çıkardığı şeyin fiyatını artırmada herhangi bir rekabetin yokluğuyla ciddi olarak sınırlıydı. Bozkır özel bir ürünün tek satıcısıydı, dolayısıyla kendisinininkine çok üstün ekonomik stokları olan tekerci bir pazara bağlı olmasaydı, kuramsal olarak, seçtiği her fiyatı koyabilirdi. Durumu, küçük bir kasabanın tek kuyumcusuna elmas satmaya çalışan aç bir adamınkine benzetilebilir. Fakat ben at yetiştiricisi çobanın alışveriş yoluyla alamadığını zorla elde etme yeteneğine değinmiştim. Hayali kuyumcu dükkânındaki aç adamın elinde bulunacak bir silah tabloyu bütünüyle değiştirdi.

Bozkır göçebesinin atı, hem kullanım değeri değişmeyen, değişim değeriye dalgalanmakla birlikte yüksek bir maldı

13 Herodotus, *The Histories*, IV. 127.

hem de savaş için vazgeçilmezdi. Genel olarak Avrasya'da yapılan bütün savaşlarda at kullanılırdı, en azından II. Dünya Savaşının başına değin atlar hizmetteydi. Ateşli silahlar yaygınlaşana kadar, büyükçe bir göçebe hafif atlı topluluğu, iyi yönetildiğinde, kendi özel harekât biçimine özgü hızlı süvari hareketleri için gerekli yedek atlarla desteklenme koşuluyla, hemen hemen karşı konulamaz idi. Her savaşçı için gereksinilen binek sayısı, kaynaklarımıza göre, 3 ilâ 18 arasında değişiyordu.

Çin ordusunun ata kaçınılmaz bağımlılığı, bozkır göçebelilerinin akınlarına direnmek için Çin'in, yalnız onların sağlayabildiği atlara gerek duyduğu tuhaf bir durum yaratmıştı. Bununla birlikte, bu atlar satın alınıp karşılığında gizil düşmana isteyip durdukları eşyaları satın alma olanağı sunulunca, akınlar gereksiz oluyor, topluca önlenebiliyordu. Buna karşılık, gereksindiği ya da göz diktiği eşyaları elde etmek için göçebeye açık iki yol vardı. İkisinde de at baş etkendi; onu, öteki malları takasla ya da silah gücüyle elde etmek için kullanabilirdi.

Bir göçebe atlı gücünün askerî etkinliği, büyüklüğünün bir işleviydi, yalnız at sayısı ile askerî değerinin arasındaki ilişki matematik bir değişmez (sabit) değildi, geometrik diziyle artmaktaydı. Böyle bir orduyu beslemek yeterince otlağın varlığına bağlıydı, o yüzden de, göçebe ve yerleşik uygarlıklar arasındaki mücadeleyi askerî zafer çözemiyordu. Göçebeler istila edebiliyor, ancak fethedilen toprakların üzerine denetimlerini, kozları olan güçlü atlı ordularını bırakmadan koruyamıyorlardı. Bu da sonuç olarak fethettikleri halk tarafından yutularak, özümленerek ya da dışarıya atılarak iktidarlarının temelinin aşınması demektir. Yerleşik halklar ise önemli bir atlı gücü sürekliliğiyle besleyemezdi, bu yüzden de at sağlamakta göçebe çobana bağlı kalıyorlardı.

Silah sağlamadaysa, bu kez yerleşik yapımcıları kayıran, benzer bir durumun geçerli olduğunu belirtmekte yarar var. Göçebeler silahlarının büyük bir bölümünü kendileri üretebiliyor iseler de, Çin ya da Roma silahları edinme isteklerinin açıkça belgelendirildiği birçok durum vardır. Karşı önlem olarak savaş gereçlerinin dışsatımı sık sık yasaklanıyordu, örne-

ğin Han döneminde sıkı düzenlemelerin Şyung-nulara stratejik mal ihracını yasakladığı ya da 6. yüzyılda Avarlara silah satışına bir Bizans ambargosu konduğu zamanlarda olduğu gibi. Barbarla Uygur arasında ticaret ve savaş, modern uluslar arasında olduğundan bile daha çok, yalnızca aynı politikanın iki yüzüydü, hükümetler de sık sık birini ya da ötekini seçmek zorunda kalıyordu.

Doğru kararı almak kolay olmaktan çok uzaktı, seçilen yolu da, çoğu kez akıldan ziyade duygular belirliyordu. Karar verenlerin mizacına bağlı olarak, Barbarların mal istemleri kimi kez sayısız silahlı çatışmaya yol açan bir hüsnü kuruntuyla, “gerekindiklerini elde etmezlerse güçleri kırılır, açıklıktan ölebilirler”¹⁴ gerekçesiyle reddedilirdi. Yatıştırma politikasının savunucuları ise Barbarların “makul” taleplerini tatmin ederek barışın sağlanabileceğini iddia ediyordu. Böyle bir hareket biçiminin başarısı, isteklerin gerçekten yoksunluk ürünü ve hem isteyenin ihtiyaçları hem de vericinin kaynaklarıyla orantılı olup olmadığına ya da Barbarın portresinde temel bir çizgi olarak tanıdığımız açgözlülük tarafından dayatılıp dayatılmadığına bağlıdır. İç Asya tarihi bu çelişkili politikaların neden olduğu başarı ve başarısızlık örnekleriyle doludur. Çin’de uygulanan şekliyle, yardım isteklerine yönelik iki tür politikanın sonuçlarını büyük bir sezgi ve ayrıntularıyla inceleyen Sechin Jagchid, Çinlilerin birçok durumda, “göçebelerin yoksulluk ve açlık yüzünden, ihtiyaçlarını kuvvet yoluyla elde etmek için Çin’i istila ettiklerini anlamakta başarısız oldukları”¹⁵ görüşünü dile getirmiştir. Jagchid ayrıca yiyecek vermenin istilayı önleyebileceğini, birçok durumda da önlediğini özgül örneklerle göstermiştir. Gene de Barbarın isteklerini kabul etmek, çok kez ona haraç ödemekten başka bir şey olmuyordu. Böyle bir politikanın küçültücü yönü, birçoklarınınca algılanıyor ve

14 Örneğin bkz. Serruys’un (1975, s. 222) *Wan-li wu-kunglu*’dan alıntuladığı görüş. “Barbarlar arasında giyecek, yiyecek ve barınakların Çin’deki gibi olması, Çin için Tanrı-yollaması bir destektir: bu, [Çin’e] yaşam ve ölüm üstüne denetim sağlıyor.”

15 Jagchid, 1970, s. 40.

esefle karşılaşmıyordu, belki de hiç kimse öfkesini belirtmede Marsilyalı Salvianus'ten daha tok sözlü değildi.¹⁶

Romalılar eskiden insanların en güçlüsü idiler, şimdi güçsüzler; eskiden onlardan korkulurdu, fakat şimdi onlar korku içinde yaşıyorlar, Barbar uluslar onlara haraç öderdi, aynı uluslara şimdi onlar haraç verici. Düşman bize gün ışığının ta kendisini satıyor, neredeyse bütün güvenliğimiz bir bedelle satın alınıyor. Eyvahlar olsun talihsizliğimize, ne durumlara düşmüşüz. Barbarlara, fidye vererek onlardan kurtulduğumuz için, şükranlar sunuyoruz. Bu koşullar altında yaşamaktan daha aşağılayıcı ne olabilir. Bütün bunlardan sonra, hayatları haraç ödemeye bağlı olan biz gene de yaşadığımızı sanıyoruz. Hatta ödediğimiz altının yalnız bir hediye olduğunu iddia ederek kendimizi katmerli olarak gülünç kılıyoruz. Biz hediye diyoruz ama gerçekte bir kurtarmalık parası o, ancak olağanüstü ağır ve acı koşullar altında ödenen bir kurtarmalık parası... Borç ödemekten kurtulduğumuz yok hiç, ödemeye sonsuz olarak devam etme ayrıcalığını almak için sürekli kurtarmalık parası ödüyoruz.

Yoksul uluslara “dış yardım” vermenin değeri ve değmezliği çağımızda her zamankinden daha çok, sürekli bir tartışma konusudur, bunun da bizi, çözülmeyen bir sorunu çözmek için önceki kuşaklarca gösterilen çabalara, biraz hoşgörü ile bakmaya itmesi gerekir.

Önceki sayfalarda, İç Asya ekonomisinin bazı temel özelliklerini, bölgenin yerleşik uygarlıklarla ilişkisini etkilediği ölçüde, eksik de olsa, göstermeye çalıştım. Tarih öncesinin uzak bir döneminde orman ve bozkır kuşaklarının, yerleşik çevre alanlarla karşılaştırıldığında “geri” olduklarını sanmak yanlış olur. Gelişmiş avcılık ya da hayvan yetiştiriciliği, en az ilkel ta-

16 *De Gubernatione Dei*, VI, 98-99. Çev. Eva M. Sanford, *On the Government of God*, New York 1930, s. 188.

rım kadar beceri istediğinden, neredeyse karşıtının doğru olacağı söylenebilir. Üç üretim biçimi arasındaki başlıca fark, tarımın hemen hemen kısıtsız gelişim gücünde yatıyor, oysa avcılığın da hayvan yetiştiriciliğinin de üretim yöntemlerinde önemli bir ilerlemeden -hiç olmazsa modern zamanlara değin- söz edilemez. Üstelik, avcılık yağmacı bir uğraş, hayvancılık da en çok hayvanların doğal içgüdüsüne bağlyken, tarım insanın elindeki doğal kaynakları artırır, bu süreçte de çok kez fizik çevreyi değiştirir ya da doğa güçlerine gem vurur. Ekim için alan açma, sulama arkları yapma, yeldeğirmeni kullanma ya da benzer etkinliklerle Uygur sıkı sıkıya bağly olduğu ve emeğinin meyvelerini görmek istiyorsa, bırakamayacağı belli bir toprak parçasının gelişmesi için çaba harcar. Çok kez Uygurın geliştirmeye çalıştığı doğal dünyayı Barbar sömürür; ikisi arasında binlerce yıla varan ayrı evrimlerde kök salmış temel bir görüş ayrılığı vardır. Çeşitli uygarlıkların teknolojik düzeylerinin birinin ötekine üstünlük sağlamadığı, belki Paleolitik sonlarında bir dönem vardı, ancak zamanın gösterdiği gibi, içlerinde daha da gelişmek için ayrı gizil güçler taşıyorlardı. İlk nerede olursa olsun atın evcilleştirilmesinden, yurtları bozkırda olan (ya da yeni edinilmiş beceriden yararlanmak için oraya göçen) halklar, önce sürülerini çoğaltmak, sonra onları askerî kullanıma sokmak için zengin otlaklardan yararlanabiliyordu. Önemli değişiklikler geçirmeksizin öteki askerî sistemlere karşı hemen hemen 2.000 yıl direnmiş bir savaş yöntemini gerçek yetkinliğe kavuşturanlar, (yazılı tarihte ilk kez İskitlerce temsil edilen) ilk göçebe savaşçılar olmuştur. Ancak yetkin olmakla birlikte, bu sistem daha ileri gelişme olanağı içermiyordu: bozkırdaki teknolojik evrim çok erken bir çağda çıkmaza girmişti.

Başarı dönemlerinde atlı savaşçı yazgısından ötürü mutluydu; çiftçilere ve genel olarak, kendi kentleri içinde tutsak gördüğü kentli nüfusa aşağılayarak baktığını gösteren yığınla kanıt vardır. Böyle başarılı zamanlarda bile, yaşamı biraz daha iyi yapan tüketim mallarının çekiciliği direnilmeyecek kadar güçlü idi. Türk *yabgusu* Bilge Tonyukuk (bkz. s. 422) gibi kimi

püriten kişiler, Çin adetleri edinmenin tehlikeleri hakkında boş yere uyarılar yaptı; akınların gerçek *raison d'être*'i (varlık nedeni) bozkırca ve bozkırda üretilmeyen malları edinmek olduğundan, en sonunda sözlerine kulak verilmez oldu. Dolayısıyla, gerçekte, ya -doğanın hükmü altında ve daha iyi otlaklar için yarışan öteki göçebe topluluklarıyla sürekli çatışma halinde- “onurlu” bir yoksulluk içinde yaşayacaklar ya da ulusal kimliklerini yitirme pahasına uygar dünyaya “giriş” için başvuru- racaklardı. Yüzyıllar boyunca, oldukça düzenli olarak, seçeneği olanların çoğunluğu ikinci almaşığı seçtiler. Yukarıda da belirtildiği gibi, yerleşik uygarlıkların yayılışı fetihden çok, sınırları içine gönüllü yerleşmelerden ötürü olmuştur.

Ancak giriş yalnızca Barbarın istencine bağlı değildi, -zorla sağlanmayacaksa- ilerideki ev sahibinin, bir dizi etkene bağlı olan rızasını da gerektiriyordu. Bu etkenler, karar vericinin aklına esenlerden başka, yeni gelenleri yerleştirecek boş alanın varlığı ve sayılarının ev sahibi ülke nüfusununkine oranını da içermekteydi. Çok kez böyle bir işin olumluluklarını-olumsuzluklarını sakince düşünecek zaman olmuyordu ve görüşmeler aceleyle, sık sık da baskı altında yürütülüyordu. Böyle işlerin sonucu, aşağı yukarı bütünüyle demografik etkenlere bağlı idi: yerli, tarımcı nüfus yeni gelenleri -Çin’de olduğu gibi- yutacak mıydı, yoksa bu sonuncular ev sahibi ülkeye -Türkleşmenin kesin bir kültürel gerilemeyle sonuçlandığı, Anadolu ya da İran sınırında olduğu gibi- kendi, çok kez daha aşağı, uygarlıklarını zorla kabul ettirecek miydi?

Yukarıda İç Asya’nın yapılabilecek, yapılması da gereken herhangi bir tanımının temeli olmuşa benzeyen ekonomik etkenler kuvvetle vurgulandı. Bu bölgeyi yerleşik uygarlıklardan ayrı kılıp zamanla Avrasya’nın başlıca bölümleri (tarımsal çevre kuşağı ile -doğal kuşağa bağlı olarak- avcılık, balıkçılık ya da kır ekonomisine dayanan orta bölge) arasında çatışmalı bir ilişkinin oluşmasına neden olan ayrılıklar da bunlardan kaynaklanmaktadır.

Şimdi bölgenin yalnızca öteki kültürel alanlara karşıtlıkla değil, olumlu koşullarla da tanımlanıp tanımlanamayacağı so-

rusunun sorulması gerekiyor. Bir bütün olarak alındığında, İç Asya'ya özgü nesnel bir ölçüt var mıydı? Bir vakitler vardysa, bugün artık sezinlenemiyor; yazı, ırk, din, dil gibi bir kültürel varlığı birarada tutan ya da yaratan bağlar, birlik (tutumum) etkenleri olarak ancak sınırlı bir rol oynamıştır.

Ortak bir yazıyla yaratılan dayanışmayı kimse inkâr etmese de, kültürel kuşaklar yaratmada, yazının önemli, çok kez kesin rolü sık sık gözden kaçırılmıştır. Modern zamanlarda Latin alfabesinin, geçen yüzyıl dolaylarında da Kiril yazısının yayılışı, ortak bir alfabenin temsil ettiği birleştirici gücü göstermektedir; bir hükümet tarafından yeni bir sistemin resmî olarak benimsenmesi de (örneğin 1928'de Türkiye'de olduğu gibi) bir halkı bir kültürel topluluktan ötekine göçürebilir. Kimi durumlarda ortak bir yazı kullanımı ayrı dillerin yarattığı engelleri, Çin ve Japonya arasında ya da -bir dereceye kadar- Çin içinde olduğu gibi, yok edebilir. İç Asya halkları ortak bir yazı sistemini paylaşmadılar, değişik zamanlarda kullanılanların hiçbiri geniş çapta benimsenmedi. Ayrıca, okuryazarlığın olmaması genel olduğundan, hangi yazının kullanılacağı yalnız az sayıda insanı etkiliyordu.

Fiziksel antropoloji bakımından, Moğol ve Tunguz tipleri şimdi tipik İç Asyalı sayılabilirse de, Neolitik çağda İç Asya'nın tam kalbinde Avrupaî tiplerin varlığı çok iyi kanıtlanmıştır. İyi bir örnek, M.Ö. 2000 dolaylarında Minusinsk çevresindeki bozkır adasında ortaya çıkmış Afanasevo kültürüdür. Altaylar'dan Hazar Denizi'ne kadar yaygın Andronovo kültürünün halkı da Avrupalı ırktandı. Moğol ırkının ilk ortaya çıkışı muhtemelen Karasuk halkının, Minusinsk bölgesinin Avrupaî nüfus üstüne egemen oldukları M.Ö. 1200 dolaylarındadır. M.Ö. 2. binin sonlarında önce Hint-Âri, sonra da İranlı halkların çoğu Hint altkıtasını ve İran'ı fethetmek ve (oralarda) yerleşmek için bozkırdan güneye göçtüler; ancak M.Ö. ilk binde bozkırda İranlıların olduğu iyi kanıtlanmıştır, oradaki son İranlı unsurlar, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına kadar, Türk halkları içinde kaybolmuş değildir. Burada İç Asya halklarının ırksal tarihinin ana çizgilerini belirtme işi üstlenilemez, fakat

fiziksel antropolojinin koyduğu ölçütlerin bölgenin olası ayırıcı özellikleri arasında görünmediği açıktır.

İç Asya istilacı büyük herhangi bir din ortaya koymadı, ama kimilerince büyük İran peygamberi Zarathustra'nın (Zerdüş), M.Ö. 1450-1200 arasında bir zaman bozkırda yaşayıp öğretmiş olduğu, dininin de sonradan göçen kabilelerce "asıl" İran dini olmak üzere güneye götürüldüğü savunuluyor.¹⁷ İç Asya'da ise kendinde hiçbir din, nüfusun ufak bir parçasından daha çoğunun bağlılığını sağlayamamıştır. Yeterince yazılı kaynağın yokluğundan ötürü, yerli herhangi bir dinsel inanç üstüne bilgi çok kıt, yorumu da güçtür; Tengri'ye (Tanrı veya gök, sözcük her iki anlama da geliyor) tapınmak ortaçağda hiç olmazsa bozkır kuşağında besbelli çok yaygındı, fakat öğretimsel gelişme olduğu üstüne bir belirti yok. 13. yüzyılda tek bir üstün Tanrı'ya inanç, bütün dinsel inançlara karşı dikkate değer bir hoşgörü de sergileyen Moğol yöneticileri tarafından canla başla ileri sürülmüştür. Onların en büyük düşünsel ve manevî başarıları muhtemelen buradaydı. Ayrışım süreci başlamadan önce genel olarak bilinmesi mümkün mitolojik konuların izleri Yunanistan ve Çin'de kalmıştır; fakat -yazılı gelenek yokluğundan ötürü- İç Asya'nın kendinde her zaman korunmamış olabilir. Yunan, Çin ve Yakın Doğu yazınlarında bulunan özdeş mitik kavramların, çok kez sanıldığı gibi, ödünç alınma olmadığını, hepsinin, bağımsız olarak, ortak bir İç Asya tabanından¹⁸ türediğini inandırıcı bir biçimde gösteren, sağlamca belgelendirilmiş, birkaç örnek vardır. Bütün kıtada yüzyıllar boyu serpilip boy atmış "hayvan sanatı" denilen değişik sanat biçiminin de böyle ortak, ama çoktan beri unutulmuş kavramlara dayanıyor olması çok olasıdır. Sibiryaya sürekli donu (*permafrost*), alt toprağında mamut cesetlerinin bulunduğu gibi, ideolojilerin ya da mitik kavramların kalıntıları da İç Asya'nın kültürel mirasının daha inilmemiş derinliklerinden hâlâ kazıp çıkarılabilir.

17 Bkz. I. Bölüm, Boyce 1975, s. 3-21.

18 Eleştiriden yoksun birçok girişim bir yana bırakılarak, burada belki Meuli 1935, 1960, Kothe, 1970, Sinor'un 1946-7 (s. 37-53), eserleri anılabilir.

Yazılı belgelerin -bunların en eskisi, bir Türk dilinde, M.S. 8. yüzyılın ortalarından kalmadır- yokluğunda İç Asya'nın linguistik tarihini yeniden kurmak olanaksız görünüyor. Ancak sınırları içinde hiçbir zaman bir dil birliğinin olmadığı, bölge içindeki dil çeşitliliğinin de geçmişte şimdikinden çok daha fazla olduğu kuşkusuzdur. Hatta Avrupalı bilginlerin incelemelere başladıkları 18. yüzyıldan beri çok sayıda İç Asya dili yok olmuştur. İç Asya'nın orman ve tundra kuşaklarının hâkim dil grubunu, eldeki verilerin bizi götürebildiği kadar eskilerden bu yana oluşturan Ural (Fin-Ugor ve Samoyed) ve Altay (Türk, Moğol ve Tunguz) dilleri arasındaki ilişkinin niteliği hiçbir şekilde belirlenemiyor.¹⁹ Kimisinin ya da hatta hepsinin genetik olarak birbirine bağlı olduğunu -yani ortak, atasal bir kök-dilden (*Ursprache*) geldiklerini- şiddetle savunan bilim adamları varken, benim de içlerinde yer aldığım ötekiler, tartışılmaz bir şekilde ortaklaşa sahip oldukları öğelerin yüzyıllar belki de binyıllar boyunca sürekli etkileşimden dolayı oluştuğuna ve ayrıldandan daha çok yaklaşan bir gelişmeden çıktıklarına inanıyor. Burada içine girilemeyen sırf linguistik tartışmalardan başka, Paleoasyatik (Eski Asyalı) denen birçok dilin ya Ural ya da Altay dillerince, tarihsel olarak belgelendirilmiş emilişleri böyle bir kuramı desteklemektedir. Böyle de olsa, bu dillerin çoğu karşılıklı anlaşılabilir, bildiğimize göre de bir Türk ve bir Moğolun birbirlerini anlayabildiği bir zaman hiç yoktu. Ural ve Altay dilleri tipik İç Asyalı olabilirler, fakat kesinlikle hiçbir zaman orada yaşayan halklar mozaïği arasında bir birlik bağı oluşturmamışlardır. Eldeki tarihsel verilere bakıldığında, bütün bozkır imparatorluklarının çok dilli bir nüfusu varmış gibi görünüyor.

Yukarıda anılan etkenlerden hiçbiri İç Asya uygarlığının temel ögesi değilse, en pratik tanım, *fundamentum divisionis* (temel ayırıcı) olarak, *mutlak içeriğinin değil*, bölgenin *göreceli* ekonomik ve kültürel düzeyinin kalması gerekir: O, belli bir zamanda, Avrasya'nın, yerleşik dünyanın sınırlarının ötesinde

19 Bkz. Sinor, 1988.

yatan bölümüdür. Onun bir parçası olmak, özgül üretim biçimleriyle yaşamayı ve daha müreffeh bir dış dünyaya sürekli karşıtlığı gerektirmiştir.

Uygarlaşmış etnik bölgelerin dış sınırlarına hemen hemen sürekli yeni katmanlar eklenişinin ne kadar sürdüğünü bilmenin hiçbir şekilde imkânı yoktur. Gruplar arasında karşıtlık kimi kez, aynı klanın başarılı ve başarısız kollarını karşı karşıya getiren aile kavgalarından çıkmış olabilir. Yakın akrabalarından daha acımasız ya da kurnaz yahut daha az gözüpek olduklarından “başarılı” olan ve yerleşenler vardı. Tarih bizim bildiğimizden daha çok Habil ve Kabil ya da Esav ve Yakub gibi kardeş çiftler yaratmış olsa gerektir, İshak’ın sözlerinde kendilerini [her şeyden] yoksun görenler için gerçeğin bir yankısı var:

Yurdun; yerin zenginliklerinden uzakta olacak
yukarıdaki göğün çiğinden uzakta,
Kılıcınla yaşayacaksın,
kulluk edeceksin kardeşine;
fakat zaman gelecektir sabrın tükenir
koparır atarsın boyunduruğunu boynundan.
(Tekvin, 27, 39-40)

Tekvin kitabı, Yakub annesinin öğüdünü dinleyip, kardeşinin erişemeyeceği bir yerde barınak aramanın akıllılık olacağını anladı diyor. Başarı gönül huzuru getirmez. Sonra kazananla kaybeden arasına bir engel dikme gereği duyulabilir. Bunlar Büyük Çin Seddi ya da Hadrianus’un Duvarı gibi taştan yapılabilir; fakat böyle yapılar yıkılabilir ya da saldırıyla alınabilir. İnsanların gönlünde, zamanın yıkıcılığına direnebilecek, sağduyunun saldırılarını bile etkisiz bırakabilen bir baraj kurmak çok daha iyidir. Önyargı aslında yenilmezdir. Daha başarılı toplumun her üyesinin kalbine ekilmiş, özenle de beslenen, “dışarıdakine” yönelik sürekli bir düşmanlık; politik toplumu birlikte tutarak ve onu Dış Karanlıkta pusuya yatmış ve kendilerini, emeklerinin ürününden yoksun etmekle tehdit eden tehlikelere karşı, yalnız kendisinin koruyabileceğine bireylerin inandırıldığı bir hükümete daha yatkın hale getirerek dayanışma bağlarını güçlendirme gibi fazladan bir yarar daha sağlar.